

Silencis al voltant de Curial e Güelfa

Autor: Biel Ferrer i Puig
Data de publicació: 09-02-2026

Publiquem el text de la comunicació que Biel Ferrer Puig, filòleg reusenc, va presentar, a la memòria de l'historiador, professor i amic Joaquim Comas Dellà, al 24è Simposi de la Història censurada de Catalunya, que va tenir lloc els dies 21 i 22 de novembre de 2025 a Arenys de Munt. En aquesta transcripció, l'autor ha ampliat la comunicació fent una anàlisi comparativa del cas dels silencis al voltant de Curial e Güelfa amb altres textos catalans que presenten interrogants pendents de ser resolts amb noves recerques: Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa, Tirant lo blanc, el Quixot, obres medievals i modernes susceptibles d'haver patit l'acció de la censura inquisitorial que condiciona la Història de la Literatura Catalana i que la converteix, durant segles, en una literatura espoliada, en una literatura (gairebé) abolida.

Al doctor, historiador, professor i amic Joaquim Comas Dellà, valencià i home de bé (Traiguera, 1944 – Canet lo Roig, 2024), In Memoriam.

Un mateix interès sobre textos medievals i moderns catalans.

Un mateix interès sobre els indrets de conservació dels manuscrits i sobre les edicions prínceps i la transmissió material de les dues novel·les cavalleresques catalanes medievals més importants reuneix en aquesta article dues petites i tal vegada incipients recerques referides a Curial i Güelfa i Tirant lo Blanc, dos clàssics catalans gairebé silenciats i que ara podem llegir malgrat les dificultats que han tingut per arribar fins als nostres dies en edicions de tota mena

(crítiques, totals, parcials, adaptades i populars). S'hi afegeixen, per analogia o per divergència, els casos posteriors de Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa i del Quixot, més moderns.

1. L'únic manuscrit de Curial i Güelfa, a la Biblioteca Nacional de España.

1.1 La recerca d'Anton Espadaler a l'assaig Una reina per a Curial.

Llegint les seues darreres aportacions (com a traductor a UB 2018 de Flamenca i com a curador a Cal Carré 2025 d'Història de Jacob Xalabín), vaig a parar a la relectura, amb una nova mirada, de l'interessant assaig Una reina per a Curial, d'Anton Espadaler (Quaderns Crema, Assaig, 1984), centrat a esbrinar-ne el possible autor i ressenyat per Lola Badia a la Revista de Llengua i Literatura Els Marges (https://raco.cat/index.php/Marges/article/view/108880), i em fixo en el primer paràgraf: "La història d'una obra literària -i inevitablement i fatalment quan es tracta d'un text medieval- és la història de la seva transmissió. Material, en primer lloc. I pel que fa a la novel·la que ens ocupa, el Curial e Güelfa (1), objecte d'aquest estudi, ací topem amb el primer escull. Probablement mai no en sabrem res. Les circumstàncies del descobriment del manuscrit (1876), tanmateix, permeten de sospitar una procedència caòtica (2)."

Que, d'entrada, Espadaler ens informi que la descoberta d'aquesta obra probablement redactada entre 1442 i 1453 no es produís fins a l'any 1876, és a dir, al cap de tant de temps, ja és extraordinari; que, a més, la primera edició d'aquest manuscrit del segle XV trobat a finals del segle XIX no es produís fins a l'any 1901 a cura d'Antoni Rubió i Lluch, per la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, també ho és. Però encara és més sorprenent i, fins i tot, tal vegada, revelador, el que en diu a la nota núm. 2, que transcric literalment, pel que fa a cert silenci en relació amb les circumstàncies del descobriment del manuscrit en el sentit que no se'n digui la procedència: "El silenci pel que fa a aquest punt del Catálogo de los manuscritos catalanes de la Biblioteca Nacional, de J. Domínguez Bordona, és prou eloqüent. Obrim, ja tan d'hora, el primer interrogant: ¿no seria factible que fos a conseqüència de la desamortització de Mendizábal? Amb això ens deixaria suposar una procedència monàstica, al nostre entendre gens inversemblant". En aquest sentit, som sabedors de les nefastes conseqüències que va tenir l'esmentada desamortització per a la conservació del patrimoni escrit als monestirs dels Països Catalans (vegeu Carme Comas Cifré i Joaquim Comas Dellà, "Exclaustració i desamortització de Benifassà": https://usuaris.tinet.cat/absc/catala/arxiu/publi/2publi/simposi%202/comas.pdf; també Joaquim Comas Dellà, "La desamortització al Nord del País Valencià (1855/1893)", tesi doctoral inèdita presentada a la URV el curs 1993/1994 i finalment publicada amb el títol La desamortització de Madoz a la província de Castelló 1855-1900: https://tenda.uji.es/pls/iglu/!GCPPA00.GCPPR0002?lg=CA&id_art=1970).

1.2 El Catálogo de los manuscritos catalanes de la Biblioteca Nacional, de J. Domínguez Bordona

Per què aquest silenci del Catálogo de los manuscritos catalanes de la Biblioteca Nacional, de J. Domínguez Bordona, sobre la procedència del manuscrit? Espadaler és prudent, apunta una hipòtesi creïble però que cal validar o falsar i clou la primera pàgina del seu assaig dient-ne això: "A manca de certesa, cal moure's entre els perills de les vies hipotètiques. Indefugibles. Malgrat els riscos, una obligació intel·lectual, sobretot en una obra que ens ha arribat anònima".

L'astorament ens obliga a repetir-nos la pregunta i a afegir-ne d'altres: per què aquest important manuscrit va a parar a la Biblioteca Nacional de España? Quina procedència tenia? Per què no se'n va saber res fins a l'any 1876? Per què els estudiosos triguen tant a ser-ne sabedors? I per què aquest manuscrit del segle XV no es publica fins a 5 segles més tard? ¿Tal vegada per la mort prematura de la reina Maria (muller d'Alfons el Magnànim) a qui podria anar adreçada, la qual protegiria l'heterodox autor humanista de les accions dels escolàstics ortodoxos, com es pot observar més clarament al proemi del llibre tercer (https://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000303/00000079.pdf)? Per circumstàncies imponderables? O per acció de la Inquisició espanyola, com apunta, en general, no pas per a aquesta obra en concret perquè no l'estudia, atès que se centra en el Renaixement, Jordi Bilbeny, a Inquisició i Decadència. Orígens del genocidi lingüístic i cultural a la Catalunya del segle XVI (Barcelona, Librooks, 2018)? És a dir, la raó de la no edició podria ser conjuntural i/o estructural? Deguda a la conjuntura del traspàs de la destinatària de l'endreça (que

tampoc no sabem del cert perquè la portada i els primers fulls del manuscrit, que contenen títol, autor i dedicatòria, s'han perdut)? A causa a l'estructura repressiva organitzada per Ferran II el Catòlic mitjançant la Inquisició espanyola? Aquesta darrera hipòtesi bé podria fonamentar-se en la lectura à clef, en clau política, que en fa Abel Soler, de l'obra, que narra una gesta històrica catalana, enveja de Castella (https://www.iec.cat/Comunicacio_IEC/ER39_Abel_Soler.pdf) :

"El duc Filippo Maria Visconti, assessorat per diplomàtics del rei d'Aragó, com Enyego d'Àvalos, Lluís Sescases i Lluís Despuig, havia lliurat al Magnànim (tardor del 1446-estiu del 1447) la possessió militar del ducat, que es preveia que heretaria prompte el mateix monarca. Potser no anava gens desencaminat Antoni Comas quan escrivia (1968: 104-105): «Si admetéssim que l'obra surt de la cort d'Alfons el Magnànim, potser podríem relacionar-la amb la pretensió que tingué aquest monarca sobre el ducat de Milà». No són pocs els indicis interns i externs que reforcen aquesta impressió de Comas, i que porten a situar la redacció definitiva de Curial e Güelfa pels anys 1446-1448, quan la Corona d'Aragó (= Curial?) aspirava a esdevenir «la senyora de Milà» amb el suport de l'Església (= la Güelfa?). Aquest desxiframent dels antropònims Curial i Güelfa en clau al·legoricopolítica completa la línia interpretativa proposada per Antoni Ferrando (1997, 2012a) sobre una novel·la cavalleresca amb història d'amor, però amb una possible lectura ideològica o política al darrere. El Curial commemoraria la reconciliació d'Aragó i Roma (acords de Terracina, 1443), anunciadora d'un poder reial que, sent hereu alhora de Conradí Hohenstaufen (curia imperial) i de Carles de «Partènope» (part güelfa), imperaria sobre Itàlia en harmonia amb el papa, però sense supeditació a aquest, d'acord amb el somni de Dante (De monarchia)."

Abel Soler conclou: "La novel·la està minuciosament elaborada per algú format com els seus oients o lectors en la cultura medieval (matèria de Bretanya, lírica trobadoresca, lectures devocionals i sapiencials...), però amb un sorprenent grau de «recepció» i assimilació dels ideals humanístics. Deu ser algú que considera més perjudicial que beneficiós difondre l'obra al defora d'un cercle de lectors confidents".

Per això cerco i trobo aquest Catálogo... en un dels portals virtuals de llibres antics de segona mà prou bé de preu (https://www.todocoleccion.net/libros/catalogo-manuscritos-catalanes-biblioteca-nacional-dominguez-bordona-j~x491331567), però m'adreço a Victòria Rodrigo, documentalista de la Biblioteca Pública Municipal Xavier Amorós de Reus, que m'assabenta que en puc consultar un exemplar a la Biblioteca Pública de Tarragona. Finalment el consulto, dijous, 9 d'octubre de 2025, de les 4 a les 6 de la tarda, en aquesta biblioteca pública que el té a la secció de llibres antics i locals havent-ne fet prèviament la sol·licitud per correu electrònic, amb l'ajuda de la meua ex-alumna bibliotecària del Perelló Neus Fandos (moles gràcies!). I hi vaig tornar dijous, 6 de novembre de 2025, de 2/4 de 4 a 2/4 de 6 de la tarda. És així com esbrino que aquest Catálogo... és publicat pel Patronato de la Biblioteca Nacional i imprès per Blass, S.A. Tipográfica, l'any 1931 a Madrid:

Al pròleg del Catálogo..., l'autor hi fa una breu descripció dels materials que conté i hi constata que les obres corresponen "a los nombres más brillantes en la historia literaria de Cataluña, Mallorca y Valencia durante su periodo de plenitud": Llull, March, Eiximenis, Arnau de Vilanova o Muntaner. En aquest darrer cas, comprovo, per l'edició de l'Editorial Barcino que en tinc a la meua biblioteca, que, efectivament, el manuscrit de la Crònica de Ramon Muntaner conservat a la Biblioteca Nacional de Madrid (amb el núm. 1803) és l'emprat com a base per a aquesta publicació. També ho comprovo a l'edició de 1930 de l'Editorial Barcino, a cura de Ramon Aramon i Serra, de Curial e Güelfa que tinc a la meva biblioteca: "Donem el text segons el manuscrit de Madrid" (pàgina 18). Al pròleg, Domínguez també hi fa referència a un catàleg anterior, de J. Massó i Torrents, Manuscrits catalans de la Biblioteca Nacional de Madrid. Notícies per a un catàleg raonat (Barcelona, l'Avenç, 1896, 221 fs. 8º), que no he pogut consultar encara (com tampoc no he pogut encara fer les cerques corresponents al catàleg digital de la Biblioteca: https://catalogo.bne.es/discovery/search?vid=34BNE_INST:CATALOGO). I tampoc no he pogut consultar encara el Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860, de Marian Aguiló: publicarà 16 lliuraments amb 232 entrades, d'un total de 3.000 que tenia transcrites i que s'aniran editant al llarg del temps. Aquelles obres, escriu Aguiló per defensar la unitat de la llengua, són "testimonios irrecusables de la unidad y uniformidad del habla literaria entre Valencia y Cataluña, que aun hoy día subsisten" (https://www.eltemps.cat/article/66672/maria-aguilo-i-la-biblioteca-que-esdevingue-nacional).

Domínguez parteix d'aquest catàleg anterior i hi incorpora els nous ingressos. Deu ser per això que Espadaler no esmenta el de Massó atès que el de Domínguez conté més registres, però bé caldria consultar el de Massó per si hi ha altres informacions omeses per Domínguez, oi?

Aleshores, l'any 1931, J. Domínguez Bordona hi comptabilitza fins a 213 manuscrits en llengua catalana, més 237 obres teatrals (n'hi ha unes quantes de bilingües català-castellà, com el cas de "A boca tancada... Juguete bilingüe en un acte y en vers, de D. Eduardo Vidal. Any 1863") corresponents, majoritàriament, als anys 1854-1868, procedents de l'oficina de Censura governativa. És a dir, la Inquisició espanyola s'acaba el 1834, però en acabat funciona una oficina de Censura governativa? D'altra banda, 213 + 237 = 450 manuscrits en llengua catalana de gran vàlua a la Biblioteca Nacional de España, amb seu a Madrid, són, certament, molts manuscrits. Què hi fan 450 manuscrits catalans a la Biblioteca Nacional de España, inventariats l'any 1931 per J. Domínguez Bordona?

Del Curial i Güelfa, en diu això a la pàgina 72, a més de constatar, a la pàgina 5 del pròleg, que "el único manuscrito conocido de la novel·la Curial y Güelfa pertenece a la Biblioteca" [amb signatura moderna]:

9750

[Curial y Güelfa] (Lámina VI)

E.: [O] quant es gran lo perill... f. I.

"Ací comença lo libre segon." f. 49.

"Acabat es lo libre segon. Comença lo libre tercer." f. 145.

A.: "... plorant de goig dient. Nunc dimitís... Explicit Deo gratias." f. 224 v

224 fs. (en blanco 48 y 190) y 4 de guardas.- 293 x 215 mm.- L. del s. XV.- Con espacios en blanco para rúbs. Y caps.- Piel labrada; de la época. – Ee. 233.

Se han publicado las siguientes transcripciones y estudios de este manuscrito:

Por A. RUBiÓ Y LLUCH. (Barcelona, E. Redondo, 1901.)

Por RAMÓN ARAMON Y SERRA. (Tomo I. Barcelona. Editorial Barcino, 1930. Col. A núm. 33 de "Els nostres Classics".)

Por RAMÓN MIQUEL Y PLANAS. (Barcelona, Miquel-Rius, 1931.)

Hi ha, doncs, unes quantes preguntes que se'ns plantegen arran d'aquesta referència. Pel que fa a l'autoria, un dels aspectes més misteriosos i més investigats, no en sabem res perquè la portada i els primers folis amb el títol i el nom de l'autor i altres dades no hi són. Per què? I per què Domínguez no dona informació sobre "les circumstàncies de la descoberta del manuscrit", com diu Espadaler? No en té? L'amaga?

El Catálogo... no té, com bé diu l'autor al pròleg, cap pretensió crítica, però sí que aporta certes informacions sobre procedències, transcripcions i estudis relacionats amb algunes obres. En el cas del Curial i Güelfa, no hi ha informació, com ja hem dit, sobre la procedència, però sí que Domínguez apunta tres referències sobre transcripcions i estudis: A. Rubió y Lluch (1901), R. Aramon i Serra (1930) i R. Miquel y Planas (1931). Tanmateix, d'altres manuscrits (no gaires)

sí que se'n dona informació sobre les circumstàncies de la procedència:

Núm.

Títol

Procedència

Data

Catálogo...

959

Ordinations fetes per lo molt alt Sºr en Pere terç Rey de Aragó, sobre lo regiment de tots los officials de la sua cort

"De la primitiva Biblioteca de Felipe V"

Segle XV

p. 19-20

6293

Libre de Julio Fronti, de la art de caualeria, translatat de lati en lengua catalana

"Ingresó en la Biblioteca en 1873 entre los mss. que fueron de S. Estébanez Calderón."

Segle XV

p. 60

7809

[Cartas y actas de desafio] (Lletres de batalla?)

“Procede de los Dominicos de Plasencia.”

Segle XVI

p. 62

10.011

Tractat de cirurjia

“Procede de la catedral de Toledo.”

Segles XIV-XV

p. 73

10.078

Arnau de Vilanova, Lo regiment de sanitat

“Procede de la catedral de Toledo.”

Segle XV

p. 74

10.103

Ramon Llull, Llibre de oració e doctrina de amar. Apostrophes

“Procede de la catedral de Toledo”

Segle XV

p. 74-75

11.522

Catecisme de S. Pere Pasqual, Bisbe y Martir

“Adquirido en 9 de Abril de 1863.”

Segle XV

P 81-82

18.651

Arrendamiento de los derechos fiscales de la villa de Iglesias, hecho por el virrey de Cerdeña, D. Francisco de Erill. Caller, 9 de Marzo de 1440?

“Adquirido, con los papeles que siguen referentes a Cerdeña, de D. Eduardo Toda, en 30 de Junio de 1890.”

Segle XV

p. 105

Al final del Catálogo..., hi ha tres índexs (de persones, geogràfic i de matèries) molt útils. I 8 làmines, una de les quals correspon al primer full conservat del Curial i Güelfa:

Fins aquí la síntesi de les dades del Catálogo... que són pertinents per a la nostra recerca.

1.2 Inventari de silencis al voltant de Curial e Güelfa

Hi ha, doncs, uns quants silencis al voltant de Curial i Güelfa (el redactor de La Vanguardia Albert Lladó publicava el 25.03.2017 un article amb un títol semblant, “Els misteris de Curial i Güelfa”: https://www.lavanguardia.com/cultura/20170325/421156215045/misterios-curial-e-guelfa.html):

1) El silenci sobre la procedència, sobre com va arribar el manuscrit (que diversos autors consideren que és una còpia de l’original) a la Biblioteca Nacional de España. (I un relatiu silenci general sobre com és possible que tants manuscrits catalans han arribat a la Biblioteca Nacional de España.) Albert Lladó, a l’article esmentat suara, en diu el següent:

“La novel·la ha arribat a nosaltres gràcies al manuscrit que va trobar, “casualment”, Milà i Fontanals a Madrid, a la Biblioteca Nacional (BNE). Segons el qui fou un dels impulsors de la Renaixença, el llibre ja havia estat descobert abans pel qui era director de la institució, Agustín Durán. Ningú, no obstant això, ha pogut trobar la descripció de Durán. Ni la fitxa. Ni un apunt. Ni una nota. Quan Milà i Fontanals en dona notícia, el 1876, a l'article publicat a Revue de Langues Romanes, l'antic director de la BNE fa més d'una dècada que ha mort. No hi ha manera, així, de comprovar si allò que explica Milà i Fontanals és cert o no”.

2) El silenci sobre l'autor (a causa de la pèrdua dels primers fulls del manuscrit; en aquest sentit, haig d'agrair molt la recent consulta feta per l'amic reusenc Jaume Pujol Alcaine, atent col·leccionista i estudiós de la Història, resident a Madrid, a les bibliotecàries de la BNE, sobre diversos aspectes del manuscrit: segons aquestes, la mancança de les pàgines inicials és deguda a l'ús). Sobre la possible autoria (Alfons Garcia, des de València, en parlava l'any 2015 a l'article "El Curial sí que va avançar el Tirant: https://www.inh.cat/articles/El-'Curial'-si-que-va-avancar-el-'Tirant'), hi ha nombroses hipòtesis. Ramon Aramon i Serra va indicar que l'autor és de pàtria catalana ("Certes característiques lingüístiques -confusió d'e i a, o i u àtones; ús de l'article la precedint mots propis femenins- no permeten de dubtar gaire en aquesta qüestió [...]. ¿Podrien, però, ésser degudes al copista més que a l'autor?"). Recordo com si fos avui amb molt d'afecte les lliçons que vaig rebre d'ell mateix al curs de lectura i dicció de textos medievals catalans, en què vam estudiar la seva edició de Curial e Güelfa de l'any 1930, durant els anys 1980-1981 a l'antiga seu de l'Institut d'Estudis Catalans, al Palau Dalmases de Barcelona (antiga seu de l'austriacista Acadèmia dels Desconfiats), que compartia amb Òmnium Cultural. Tanmateix, Espadaler, l'any 1984, va concloure que l'autor podria ser del Solsonès. D'altres hipòtesis apunten devers altres candidats, com, per exemple, Enyego d'Àvalos, defensada pel medievalista Abel Soler (https://www.iec.cat/Comunicacio_IEC/ER39_Abel_Soler.pdf); o Joan Olzina, defensada per Antoni Ferrando (http://box.inh.cat/histocat.cat/index.html@msgOrigen=6&CODART=ART02997.html).

3) El silenci sobre el títol (per la mateixa raó que no en sabem l'autor): segons l'edició de 1930 a cura de Ramon Aramon i Serra a l'editorial Barcino (pàgina 16): "En el manuscrit, la novel·la manca de títol; el que porta actualment va donar-li, amb molt bon encert, Rubió i Lluch"; altres estudiosos com Lola Badia Pàmies i Jaume Torró Torrent atribueixen, a la seva edició crítica, el títol a Milà i Fontanals: "El va descobrir Agustín Durán quan era director d'aquella institució i Manuel Milà i Fontanals li va assignar el títol quan en va donar notícia el 1876, gràcies a informacions rebudes d'Antonio Paz y Meliá".

4) El silenci sobre l'endreça (per la mateixa raó que no en sabem l'autor i el títol).

5) El silenci sobre les rúbriques (el conjunt d'indicacions que es feien als manuscrits medievals pels copistes per tal d'identificar i de complementar el text de l'obra).

Si el primer és sospitós perquè silencia la procedència del manuscrit (la Desamortització de Mendizábal en pot ser una explicació, però no cal descartar l'espoliació per la Inquisició), els altres quatre també són sospitosos perquè, sense desestimar raons imponderables, s'assemblen prou a altres casos en què la desaparició de totes aquestes dades és el preàmbul propici per a una traducció al castellà, a una deslocalització a terres castellanes, una atribució a un autor castellà, una manipulació de la dedicatòria del text a favor d'un aristòcrata castellà i, finalment, a una impressió, edició i publicació en castellà que provoca la desaparició de l'original i de l'edició prínceps en llengua catalana. Com que som gats escaldats, les sospites són legítimes, però cal anar més enllà de les conjectures i cercar la veritat amb documents certs i conclusions demostrables, és clar. La pèrdua per Desamortització (com conjectura Espadaler) o el robatori per la Guerra del Francès arran del saqueig d'esglésies i monestirs catalans (Baltasar Bueno Valencia apunta aquesta causa en el cas de la Bíblia Valenciana: "París oculta la Bíblia Valenciana", article republicat al web de l'Institut Nova Història, 28 d'octubre de 2014: https://www.inh.cat/articles/Paris-custodia-la-Biblia-Valenciana, originalment a https://www.levante-emv.com/comunitat-valenciana/2014/04/28/paris-custodia-biblia-valenciana-12766933.html) o l'espoliació per censura inquisitorial són, doncs, hipòtesis de treball raonables.

1.2 Edicions crítiques de Curial i Güelfa

El Curial i Güelfa té diverses edicions crítiques. La de l'Editorial Barcino, de l'any 2018, ofereix als lectors una edició crítica de referència del text: Joan Santanach, Amadeu-J. Soberanas i Jaume Torró van revisar l'edició (crítica) de Ramon Aramon i Serra i hi van incorporar esmenes d'importància. L'estudi introductori i les notes, a cura de Lola Badia i Jaume Torró, són un compendi del coneixement sobre el Curial e Güelfa que s'ha anat adquirint a còpia de dècades d'investigació, la qual s'ha intensificat en els darrers anys (https://www.editorialbarcino.cat/cataleg/curial-e-guelfa-ed-critica/). De la de Quaderns Crema, de l'any 2011, a cura de Lola Badia Pàmies i Jaume Torró Torrent (https://www.quadernscrema.com/cataleg/curial-e-guelfa/), n'extrec aquesta informació fonamental sobre la localització de l'únic manuscrit (https://www.quadernscrema.com/wp-content/uploads/extracte-curial-e-guelfa.pdf):

“El Curial e Güelfa es conserva al manuscrit 9.750 de la Biblioteca Nacional de Madrid. El va descobrir Agustín Durán quan era director d’aquella institució i Manuel Milà i Fontanals li va assignar el títol quan en va donar notícia el 1876, gràcies a informacions rebudes d’Antonio Paz y Meliá. La primera edició, d’Antoni Rubió i Lluch a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, és del 1901. El còdex 9.750 és un llibre registre de 228 folis de paper datable a mitjan segle xv, format per 19 quaderns de factura regular, amb espais en blanc entre els capítols, destinats a unes rúbriques que no es van executar. El volum no té cap pretensió d’excel·lència. S’hi observen algunes capitals decorades amb dibuixos geomètrics de ploma i algunes anotacions de mà castellana. Està escrit en una lletra gòtica rodona cursiva catalana, tota d’una sola mà, molt regular, amb un nombre escassíssim d’errades no detectades pel copista. S’hi observen algunes correccions i raspats, fruit d’un repàs dut a terme pel mateix amanuense. També hi ha comptats espais en blanc de la mida d’un mot o d’un paràgraf, que indiquen que ens trobem davant d’una còpia pendent d’una revisió definitiva. La hipòtesi de Riera (1993), segons la qual el Curial fóra una falsificació de Milà i Fontanals, ha estimulat l’estudi codicològic i paleogràfic del manuscrit. Perarnau (1992) i Gimeno (1994) daten respectivament la lletra entre 1430-1440 i 1412-1465, tot posant-la en relació amb la d’altres còdexs i documents coetanis de mà catalana, propers a les oficines del mestre racional, mentre que Hernández & Ruiz (1992) estimen que el relligat del volum és de darreries del xv o principis del xvi. En el curs de la restauració del còdex, duta a terme per la Biblioteca Nacional de Madrid l’any 2007 [segons les bibliotecàries de la Biblioteca Nacional de España, consultades per l’amic Jaume Pujol Alcaine el mes de desembre d’enguany, la restauració del manuscrit, que va entrar a la BNE l’any 1876, fou feta l’any 2001, concretament l’enquadernació], han aparegut uns fulls de paper de farciment de la coberta que confirmen aquesta darrera apreciació”.

1.3 El manuscrit de Curial e Güelfa, un cas d’espoli?

Ateses totes aquestes informacions, tots aquests silencis plantegen, doncs, tot un seguit de preguntes -Anton Espadaler en formula una- que repetim una darrera vegada: per què aquest manuscrit català ha anat a parar a la Biblioteca Nacional de España i fins 4 segles després no se’n té notícia? Per què és incomplet atès que no conté el títol ni el nom de l’autor? ¿Es tractaria d’un cas més d’espoli com el que narra el Dr. Jordi Rius Jové al llibre 150 tastets de Poblet (Associació de Salut Mental Dr. Tosquelles, 2021)? Llegim-lo tot seguit:

“57.- Els llibres de Poblet a l’Escorial. És ben sabut que bona part de la biblioteca de Poblet va desaparèixer per mor de la Desamortització del s. XIX, però no sempre fou així. Un dels reis coneguts com a “Àustries menors”, Felip IV de Castella, va escriure l’any 1626 a l’abat anunciant-li la visita a Poblet de Juan de Fonseca, «sumiller de cortina», amb l’encàrrec de «reconocer los libros y papeles curiosos» que hi havia al monestir. El monarca afegia a l’escrit: «holgaré que le entreguéis todos los que os pidiere para traérmelos» tot assegurant-li que es tractaria de matèries que no perjudicarien els drets o privilegis del monestir. Fonseca, del qual Velázquez va fer, l’any 1623, un dels primers retrats que pintà a la cort i que avui és perdut, es presentà al monestir, i trià els llibres que li va venir de gust suposadament per al rei, però no tots li arribarien. Entre els llibres que va prendre, hi havia tots -o bona part- els que eren encadenats al claustre, car un monjo anotà al peu de la carta reial: «Van-se donar dos càrregas de llibres triats a son modo. Era un judici veure desferrar llibres del claustro. Però al cap de un any morí dit Fonseca y se veneren en públic encant en Madrit». Una part d’aquests llibres anaren a parar a la biblioteca de Gaspar de Guzmán y Pimentel, més conegut com a comte duc d’Olivares, així s’explica com alguns dels manuscrits de la seva biblioteca conservada a l’Escorial casualment procedeixen de Poblet i tot fa preveure que deuen venir d’aquest espoli manat per Felip IV”.

També podríem esmentar l’art català que es troba a museus de Madrid (Museo del Prado, Museo Arqueológico Nacional...), segons aquest fil del compte d’X Romànic Català:
https://x.com/RomanicCatala/status/1983964235563724879

Els enigmes sobre el nostre Curial e Güelfa són doncs, encara molts i de difícil resolució.

2. Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa, Tirant lo Blanc, el Quixot: clàssics catalans amb interrogants?

En aquest apartat, no hi tinc la pretensió de fer cap aportació personal, sinó que hi ressegueixo, tot divulgant-les, recerques d’altres estudiosos sobre altres obres de la Literatura Catalana Medieval o Moderna i les poso en relació

amb Curial e Güelfa a fi de fer notar les semblances o les divergències pel que fa a la transmissió textual.

Anàlisi comparativa amb altres textos susceptibles d'haver patit censura:

Textos (títols) i autors	
Textos (títols) i autors	
[Curial e Güelfa], autor desconegut (anònim)	
Manuscrit original perdut, còpia única incompleta de mitjan s. XV, edició a cura d'Antoni Rubió i Lluch 1901	
Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa, Cristòfor Despuig	
Manuscrit original perdut mitjan s. XVI, còpies manuscrites del s. XVIII, edició a cura de Fidel Fita 1877, Eulàlia Duran 1981 i Enric Querol 2023	
Tirant lo Blanc, Joanot Martorell, Martí Joan de Gualba, Joan Roís de Corella	
Manuscrit original perdut (llevat d'un full), edició prínceps de València 1490, traducció al castellà Valladolid 1511, reedició a cura de Marian Aguiló 1873-1905	

Quixot, Miguel de Cervantes (Miquel Sirvent o Rafael Cervera)

Manuscrit original perdut, edició prínceps (Barcelona 1595) perduda, primera edició en castellà Madrid 1605

4 textos

4 manuscrits originals perduts

2.1 Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa, del segle XVI al segle XIX.

De fet, el cas de Curial e Güelfa planteja el mateix problema que una obra catalana del segle XVI però que no es publica fins a finals del segle XIX, concretament l'any 1877, a cura del jesuïta Fidel Fita, animat per Àngel Guimerà i per Pere Aldavert, a la impremta de La Renaixença: Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa, escrits per Cristòfol Despuig, cavaller. (Tanmateix, és interessant de ser sabedor de la intervenció de Fita en la castellanització de l'humanista Joan Margarit, cas analitzat per l'estudiós Ferran Mozas a la ponència "Joan Margarit: d'humanista català a humanista espanyol" presentada a la 12a Universitat Nova Història (2025): https://www.youtube.com/watch?v=N0RHC58dQsM).

D'aquesta obra, no se'n té l'original del segle XVI (https://despuig.fandom.com/ca/wiki/Edicions), sinó còpies posteriors: còpies parcials del segle XVII i còpies senceres del segle XVIII (https://mariatoldra.com/2024/03/03/un-nou-manuscrit-dels-colloquis-de-tortosa-de-cristofol-despuig-en-edicio-facsimil/), com bé explica Enric Querol Coll, al pròleg de l'edició facsímil d'una d'aquestes còpies manuscrita adquirida per l'Arxiu Comarcal del Baix Ebre, "Un nou manuscrit de Los Col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa i la transmissió textual de l'obra", de l'any 2023 (https://xac.gencat.cat/ca/llista_arxius_comarcals/baix_ebre/detall/SIA-2029): "Ja hem fet esment que Los col·loquis es van transmetre de forma manuscrita fins a l'edició del jesuïta Fidel Fita, el 1877. Tant el manuscrit que li va servir de base, avui perdut, com el ms. B-20 de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, base de l'edició d'Eulàlia Duran (1981), presenten característiques pròpies d'una obra preparada per a la impremta, com ara l'endreça al comte d'Aitona, en què el mateix autor expressa que 'he deliberat traure a llum`, és a dir, publicar l'obra, o els poemes laudatoris preliminars, abillament habitual de les obres impreses. Los col·loquis, però, com sabem, no es van publicar aleshores".

¿Aquesta desconeixença tan perllongada i aquesta publicació tan tardana són degudes a circumstàncies conjunturals particulars de l'obra o a l'acció estructural general contra els manuscrits catalans a partir del final del segle XV? Querol es decanta a favor de causes degudes a les circumstàncies religioses i polítiques del moment: "Los col·loquis no es van publicar aleshores, ja fos per [...] l'heterodòxia de certs assumptes -recordem l'embranzida inquisitorial contra grupuscles luterans en 1558-, o perquè resultaven incòmodes políticament: Despuig critica la política bel·licista del papa Pau IV, en guerra amb Carles V i Felip II (1556-1557), però el setembre de 1557, poc després d'acabar la redacció, se signà el tractat de pau de Cave entre l'emperador i el papa. Tampoc ajudava el fet que denunciés de manera pública i contundent la gasiveria del bisbe Ferran de Loaces, antic inquisidor i home de confiança de la Corona al Principat, que es negava a contribuir a la construcció de la catedral de Tortosa. Los col·loquis havien deixat de ser oportuns perquè no

s'avenien amb el context polític i religiós del moment. El resultat final d'aquesta dissonància fou l'ostracisme: l'obra va tenir una difusió estrictament manuscrita i una repercussió pública escassa, a penes fou coneguda pels lletraferits locals i per algun cenacle erudit de Barcelona i València. L'edició de Fidel Fita, i les posteriors, així com una millor interpretació del text, l'han situat en el cànon de la literatura catalana amb la consideració de clàssic indiscutible". Sí, és clar, Querol atribueix a la Inquisició l'acció només contra idees religioses heterodoxes i, doncs, no té en compte que també actua fent censura per raons idiomàtiques com bé sabem a hores d'ara.

2.2 Tirant lo Blanc, clàssic castellà?

L'altre gran clàssic de les novel·les cavalleresques (no pas de cavalleries), Tirant lo Blanc, té, en canvi, localitzada l'edició prínceps (València, 1490), és a dir, la primera edició impresa d'una obra, immediatament posterior al manuscrit de l'autor i a la còpia per als impressors, però no el manuscrit. Ho explica, per exemple, Josep Pujol, a l'edició, estudi i notes que en va fer per a l'Editorial Barcino l'any 2021, d'aquesta obra (https://www.editorialbarcino.cat/wp-content/uploads/Tirant-lo-Blanc-Barcino.pdf), concretament, a l'apartat de la introducció 8. Del manuscrit a l'imprès: la datació de la novel·la, les edicions i les traduccions (pàgines 53-56): "El Tirant lo Blanc s'ha transmès en dues edicions antigues: la primera fou acabada a València el 20 de novembre de 1490 al taller de l'impressor alemany Nicolau Spindeler, i se n'imprimiren 715 exemplars. L'original, l'aportà Martí Joan de Gualba, que l'havia obtingut de Joanot Martorell el 1646. Aquesta edició fou el model per a la segona, començada a Barcelona per Pere Miquel i, a la seva mort, acabada, el 16 de setembre de 1497 per l'impressor castellà Diego de Gumiel; se'n tiraren 300 exemplars." Segons Pujol, sobreviuen 3 exemplars de la primera edició (València, 1490): un a la Biblioteca Universitària de València; un altre a la Societat Hispànica d'Amèrica de Nova York; i un altre a la British Library de Londres. De la segona edició (Barcelona, 1497), en sobreviu un exemplar a la Societat Hispànica d'Amèrica de Nova York; i dos fragments a la Biblioteca Nacional de Catalunya de Barcelona. Per tant, l'exemplar que hi havia a la biblioteca de La Sapienza -la universitat de Roma- que va veure el clergue català Antoni Bastero (segons diu Pujol, a la pàgina 7 del seu pròleg, "El Decameró dels catalans?"), del qual parla l'any 1724 a La Crusca provenzale (un recull de notícies històriques i literàries sobre els poetes occitans medievals, que incloïa també els autors de "nazione catalana"), ha desaparegut, s'ha perdut (!?). També hi esmenta la manca d'una edició crítica amb tots els ets i uts: "El Tirant espera encara una edició crítica. La de Riquer, que es volia explícitament divulgativa —i d'urgència, perquè no hi havia cap edició completa des de la d'Aguiló—, es basà en l'exemplar de Nova York de la primera edició, n'esmenà errors i en modernitzà la grafia. Les úniques edicions amb voluntat crítica són les dues d'Albert Hauf (1990 i 2004) i la inèdita de Perera (1995), que parteixen d'un exemplar de la primera edició (el de València en la de Hauf, el de Londres en la de Perera) contrastat (en la de Perera sistemàticament) amb la resta de la tradició impresa, incloses les traduccions antigues".

També ho explica Manel Capdevila (https://www.histo.cat/premsa/Les-edicions-del-Tirant), però amb una mirada diferent atès que gosa poder dir, d'entrada, coses molt interessants sobre les possibles causes de la manca de reedicions en català de l'obra durant segles:

"Durant més de 200 anys el Tirant lo blanc en català no va existir, el que va existir va ser Tirante el blanco, que era l'únic del que hi havia còpies impreses (com la que va obtenir el Comte de Caylus, i diu al seu llibre que va ser difícil d'obtenir per raó de la censura... aquella que segons alguns.. no existia!). Des de la invenció de la impremta, els únics manuscrits que corrien eren els de les obres que la censura no deixava imprimir (P.E. Cristòfor Despuig: Col·loquis de la insigne Ciutat de Tortosa. El trobat pel Pare Fita el segle XIX).

Pensaven que havien cremat totes les edicions en català... L'edició francesa del Comte Caylus ho diu ben clar, el 1737 només existia l'edició de Valladolid, edició del Tirant... batejada com "anónima", i aquesta de Valladolid no hi posa nom.

He extret aquestes explicacions del Comte de Caylus a la introducció de la 1ª edició francesa (on es passa 18 pàgines intentant esbrinar qui en podia ser l'autor i de quina època), que deixa clar que de 1490 a 1737 el qui tenia una edició catalana del llibre (com a mínim de les de 1490 o 1497) l'havia d'amagar, o la cremaven... Les edicions en català no apareixen a la llum fins al 1724, a la italiana La Crusca provenzale (https://books.google.es/books?id=X4ax4L7HqLoC&pg=PA108&dq=archive+La+Crusca+provenzale,+ovvero,+Le+voci,+frasi,+forme+e+maniere+di+dire+che&hl=ca&sa=X&ei=XtQzU-PHIrST0QWq-4Bo&ved=0CDcQuwUwAA#v=onepage&q=tirant&f=false),

de l'autor Antoni Bastero (1675-1737), bisbe de Girona, on fa una descripció completa de l'obra de Joanot Martorell, de l'exemplar imprès a València el 1490 que ell troba "..nella Libreria della Sapienza o dello studio di Roma", al qual es refereix com "Il suo eloquentissimo libro intitolato Tirant lo Blanc (Tirante il Bianco) che.."; i afegeix: "..o il fine del Gualba senza farne specificazione. Questo libro, per quel che appartiene a purità, ed eloquenza de lingua, debbe avere

il primo luogo tra i nostri Prosatori, nè piu, ne meno, come il Decamerone fra i Toscani...".

Però se'ls va escapar que en Cervantes en fa gran lloança al Quixot: com ho podia fer si no existia? Doncs apa!, a fer-ne una d'anònima castellana a Valladolid i, a sobre, feta pel mateix Diego Gumiel de Barcelona...".

De fet, tot i que no en tenim el manuscrit original, sí que en tenim un full, l'únic que se'n conserva, a la Diputació de València: un fragment original dels capítols 407 i 408 de l'obra (https://lletraferit.com/jorn-a-jorn/lunic-full-manuscrit-que-es-conserva-del-tirant-lo-blanch-es-troba-en-la-diputacio-de-valencia/):

Per tot això Àlex Sendra, entre molts d'altres, afirma que el Tirante el Blanco demostra que el Segle d'Or castellà va ser escrit en català (https://www.inh.cat/articles/El-Tirante-el-Blanco-demostra-que-el-segle-d'or-castella-va-ser-escrit-en-catala-1-3-):

"Explica Martí de Riquer que Diego de Gumiel va editar el Tirant lo Blanc en català a Barcelona l'any 1497. A continuació, diu: "El mateix Diego de Gumiel, altra volta a Castella, va publicar a Valladolid, en 1511, la versió castellana, Tirante el Blanco, que ací es reedita, sense que figure el nom del traductor o traductors. Igualment, a cap lloc de l'imprès de 1511, ni en la portada ni en el colofó, es fa constar que l'autor de la novel·la és Joanot Martorell ni es menciona el continuador Martí Joan de Galba. Per als lectors castellans, doncs, el Tirante el Blanco va aparèixer com una novel·la anònima, i com a tal l'havia de tindre Cervantes. I, el que és més greu, tampoc es fa constar a cap lloc que és una traducció d'una altra llengua, de manera que, si no tinguérem els tres exemplars conservats de l'edició de València de 1490, i els dos (un molt incomplet) que es coneixen de la de Barcelona de 1497, fins i tot es podria arribar a sospitar que el text imprès en 1511 era l'original de la novel·la". Se n'han salvat quatre i mig (tres, més un i mig) de 1.015 exemplars originals (715 de la primera edició de 1490 i 300 de la de 1497). El Tirant lo Blanch va representar una tirada extraordinària per a la seua època. De no ser així, quants se n'hagueren salvat? Perquè Riquer no diu que se n'haguera pogut deduir una catalanitat original, ni que se li note que és una traducció del català diferenciable de la resta del castellà del Siglo de Oro".

Aquesta omissió, a l'edició de Valladolid, de l'esment que es tracta d'una traducció del català ja l'observen Maria Conca Martínez i Josep Guia Marín en un altre text: el Llibre paraules e dits de savis i filòsofs, de Jafudà Bonsenyor. Ho exposen a la comunicació "Textos sapiencials en català traduïts al castellà en la baixa edat mitjana. El cas del Llibre paraules e dits de savis i filòsofs, de Jafudà Bonsenyor" ; a les pàgines 13 i 14 del recull de resums de comunicacions presentades, com aquesta, al 17è Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (AILLC) que es va fer fa 10 anys, el 2015, a València, hi diuen:

"En el treball que proposem estudiem la traducció castellana del llibre de Jafudà Bonsenyor (entre 1291 i 1295), contrastant-la amb els manuscrits catalans de l'obra. Aquesta traducció completa del Llibre paraules e dits de savis i filòsofs, seguida d'altres tres obres sapiencials traduïdes al castellà a partir de versions catalanes, copiades totes elles el 9 març de 1470, es troba en el Cançoner de Juan Fernández de Ixar, còdex 2882, ff. 271r-287v, de la BN de Madrid, editat per J. M. Azáceta (1956). En la seva edició, J. M. Azáceta no va advertir la procedència catalana de la traducció de l'obra de Bonsenyor, que va denominar Tractado de moral, ni de les que la segueixen en el còdex, de les quals va dir que «constituyen un grupo interesante, que nos refleja, siquiera parcialment, el estado de la prosa en esta época. Por supuesto que no hemos encontrado paralelo en otros manuscritos y se trata de obras inéditas y muy poco conocidas», sense adonar-se que el caràcter estrany del «estado de la prosa» es devia al fet que eren traduccions excessivament literals del català. J. Amador de los Ríos, en la seva Història crítica de la literatura espanyola (1861-1865, t. VII: 180), ja havia caigut en el mateix error, batejant l'obra com Libro de avisos y sentencias i afegint que «se hallan con frecuencia voces italianas [...] tales son por ejemplo las palabras: qualque, naucher o naocher, esguarde, lisunga, etc., etc.», quan en realitat es tracta de veus catalanes traslladades de la llengua origen a la llengua meta".

Fixem-nos en aquesta cronologia comparada de les edicions en català del Tirant lo Blanc i de les traduccions al castellà, l'italià i el francès que Martí de Riquer esmenta a les pàgines 95 – 100, corresponents al pròleg, de l'edició de 1979 a l'Editorial Ariel (que és una reproducció de la seva primera edició a l'Editorial Seix Barral de l'any 1969 i, al seu torn, una reproducció, sense notes, del capítol "La novel·la cavalleresca" del vol. II de la seva Història de la literatura catalana, de l'any 1964, reeditada, en versió corregida, l'any 1980):

En català

En castellà

En italià

En francès

València 1490

Barcelona 1497

Barcelona 1873-1905

Nova York 1904

Sant Feliu de Guíxols 1920

Barcelona 1924-1929

Barcelona 1947

Barcelona 1954

Barcelona 1969

Valladolid 1511

Barcelona 1947-1949

Madrid 1954

Madrid 1969

Venècia 1538

Venècia 1566

Venècia 1611

Londres i Amsterdam 1737

Londres 1775

Martí de Riquer no hi cita, perquè és posterior, l'edició en castellà a cura d'ell mateix, en cinc volums de l'any 1974 a Madrid per Espasa-Calpe, dins de la col·lecció Clásicos Castellanos (https://www.todocoleccion.net/libros-clasicos-segunda-mano/tirante-blanco-clasicos-castellanos-4-tomos~x284536623). Què hi fa una obra que, gràcies al fet d'haver-ne trobat l'edició prínceps en llengua catalana de València de l'any 1490, és, òbviament, un clàssic català i no pas un clàssic castellà, en una col·lecció de Clásicos castellanos? És que aquest erudit falangista, a les acaballes del franquisme, encara pretenia, avenint-se amb el règim imposat, de fer passar el nostre Tirant per un llibre de la tradició literària castellana, com ara sabem que va fer la censura inquisitorial d'Estat amb altres obres catalanes?

És a dir, des de 1497 fins a 1873 no hi ha cap edició en català de Tirant lo Blanc. Són 376 anys sense reeditar ni l'edició de València en català de 1490 ni l'edició de Barcelona en català de 1497. I, mentrestant, hi ha la traducció castellana de Valladolid de 1511, "de traductor desconegut, i a la qual no figuren els noms de Martorell ni de Galba", segons Martí de Riquer. Com constaten Manuel Llanas i Ramon Pinyol i Torrens a Tirant lo Blanc a Constantinoble (Barcelona: Edicions 62, 1981), "La primera edició del Tirant (València, 1490) degué exhaurir-se aviat, ja que el 1497 se'n féu una de nova a Barcelona. Això sembla indicar un cert èxit momentani, que vindria confirmat per les diverses referències a la novel·la que trobem en obres catalanes dels segles XVI i XVII. El fet cert és, però, que l'original català no tornà a editar-se fins a l'últim quart del segle passat [segle XIX], i d'aleshores fins avui tan sols set vegades més, entre elles la magnífica edició de Martí de Riquer (1947 i, revisada, 1969), la primera feta amb criteris científics i modern" (pàgines 8 i 9). ¿No podria ser que aquest 'èxit [només] momentani' a què es refereixen Llanas i Pinyol hagués estat més perllongat però que les reedicions durant els segles següents (XVI, XVII i XVIII) haguessin topat amb problemes deguts a la Inquisició? Fixem-nos-hi bé: l'edició castellana de 1511 a Valladolid surt sense dir-ne que es tracta d'una traducció i sense autor (https://www.cervantesvirtual.com/obra/los-cinco-libros-del-esforcado-e-invencible-cavallero-tirante-el-blanco-de-roca-salada--0/).

Una dada que relaciona l'edició en català de Barcelona l'any 1497 i l'edició castellana de Valladolid de 1511 és que totes dues les fa l'impressor castellà Diego de Gumiel (en el cas de la catalana, qui emprèn inicialment l'edició és Pere Miquel, però, per malaltia o mort d'aquest impressor, la culmina el castellà). Per què publicarà l'obra en castellà sense fer esment de l'autor ni del fet que es tracta d'una traducció? És que potser ens trobem davant d'un intent de defugir l'original en català per raó de les lleis de censura que es comencen a aplicar mitjançant la Inquisició, que provocarà la

mal anomenada Decadència de les lletres catalanes?

El Doctor en Economia per la Universitat de Princeton Josep Comajuncosa ens n'aporta una solució tan versemblant com satisfactòria a la ponència presentada a la V Universitat Nova Història de l'any 2018 (https://www.inh.cat/arxiu/vid/5a-Universitat-Nova-Historia-2018-/Pep-Comajuncosa-La-decadencia-literaria-catalana-del-segle-XVI-llei-de-mercat-o-censura-d'estat-): no hi ha dèficit de demanda de literatura en català per una progressiva defecció de l'ús del català per la població o per canvi progressiu de gustos estètics vinculat a la llengua, sinó dèficit d'oferta sobtat per control ideològic i idiomàtic que en fa la Inquisició quan comença a actuar. I gosa poder fer aquesta afirmació gràcies a l'estudi de Philippe Berger, Libro y Lectura en la Valencia del Renacimiento, publicat per Edicions Alfons el Magnànim, a València, l'any 1987.

Comajuncosa resumeix les dades que aporta Berger de la manera següent (https://www.inh.cat/blog/La-Decadencia-de-les-lleis-del-mercat-a-les-lleis-de-censura):

"Al gràfic [...] podem observar el nombre de llibres que es van editar a València, cada any, en cadascun dels tres idiomes presents a l'època: català, llatí i castellà. L'evolució és molt clara i fa palesa la rapidesa amb què es produeix la davallada de la publicació de llibres en català. A l'any 1502, a València s'editen 4 títols en català, un en llatí i cap en castellà. Vint anys després, al 1525, se n'editen 1 en català, 4 en llatí i 5 en castellà. O analitzant-ho en períodes. A la dècada que va del 1493 al 1502, a València s'editen 31 llibres en català, 23 llibres en llatí i 2 llibres en castellà. L'edició és, doncs, bàsicament en català (un 55,5% dels títols) i llatí (un 41% dels títols). Els dos títols en castellà (3,5% del total de títols) semblen una mera anècdota, probablement orientada a l'exportació a terres castellanes. Un fet més evident encara si considerem que, entre els anys 1473 i 1492, dues dècades senceres, no s'havia publicat cap llibre en castellà a València. Tots ho van ser en català o en llatí.

Menys de vint anys després el panorama és radicalment diferent. Del 1520 al 1529 s'editen 9 llibres en català (un 13% dels títols), 20 llibres en llatí (un 29% dels títols) i 40 llibres en castellà (un 58% dels títols). El castellà i el llatí són ja els idiomes preponderants i el català ha esdevingut una llengua marginal en el món de l'edició. La situació és encara més clara si agafem un període lleugerament posterior. A partir d'aquest moment la situació queda, en termes percentuals, bastant estable. Aproximadament un 50-55% dels llibres que s'editen són en castellà, un 35- 40% en llatí i tan sols un 10% en català. Es dóna un augment del número de títols editats, per l'extensió de les impremtes, un fenomen comú a tota l'Europa occidental al llarg del segle XVI, però els percentatges es mantenen estables i es consolida la condició residual de la impressió de llibres en català, tant per la seva quantitat com per la seva temàtica".

Una aportació interessant sobre aquesta qüestió és la de Lluís Batlle: "Una pragmàtica del segle XVI delata la traducció sistemàtica del català al castellà (https://www.inh.cat/articles/Una-pragmatica-del-segle-XVI-delata-la-traduccio-sistematica-del-catala-al-castella).

Tot i que el títol sí que és considerat com a autèntic ateses les edicions catalanes conservades de València i de Barcelona, tampoc tot és clar en relació amb l'autoria ni en relació a la dedicatòria dirigida al "Sereníssim Príncep Don Ferrando de Portugal".

Pel que fa a l'autoria, a més de Joanot Martorell, hi entra en joc el cavaller valencià Martí Joan de Galba, que podria culminar l'obra en acabat de la mort de Martorell l'any 1468, i també l'escriptor Joan Roís de Corella, que, segons Josep Guia, podria ser-ne el veritable autor: Corella hauria escrit tota l'obra, però li hauria atorgat l'autoria a Joanot Martorell, un cavaller mort anys enrere, per tal d'evitar la Inquisició i a fi de garantir-ne la publicació atès que Corella era un erasmista significat i, per tant, perseguit per la censura (https://www.cervantesvirtual.com/obra/lautoria-del-tirant-de-martorell-a-corella/).

Pel que fa a la dedicatòria, diuen Ferran Gadea i Isidor Cònsul el següent al seu llibre Tirant lo Blanc. Guia de lectura (Barcelona: Edicions de la Magrana, 1990, pàgines 8 i 9):

"Com ja hem dit, encapçala el llibre una dedicatòria dirigida al 'Sereníssimo Príncep Don Ferrando de Portugal' a qui es dona el tractament de 'Molt excel·lent virtuós e gloriós Príncep Rei expectant', i també se'ns informa que la 'present obra' va ser 'començada a dos de giner de l'any mil quatre-cents e seixanta. A més, sabem que Joanot

Martorell havia mort el 1468, per tant és en aquest lapse de vuit anys que es redacta, si no la totalitat, bona part del gruix de la novel·la, tot admetent la problemàtica intervenció posterior de Galba, com ja veurem. L'expressió de 'Rei expectant' adreçada al Príncep Don Ferrando ha possibilitat diverses interpretacions, segons el parer dels estudiosos:

[1] Don Ferrando era el germà d'Alfons V de Portugal, i fins al 1451 podia ser considerat 'Rei expectant', però a partir d'aquesta data el naixement de diferents fills del monarca ho farà impossible. Sent, però, fill de Lionor d'Aragó, era nebot directe del rei de Nàpols i de la Corona d'Aragó, Alfons el Magnànim. Aquest, sense descendència legítima, nomenà hereu dels territoris de la Corona d'Aragó el seu germà Joan II, però fins a una data tardana no decidí el seu successor per al regne de Nàpols.

[2] A més, la crònica portuguesa de Rui de Pina informa d'un viatge de Don Ferrando de Portugal a Nàpols, amb l'esperança que el seu oncle l'afillés, de cara a la successió. Fins al 1463, el Magnànim no nomenarà hereu un fill seu bastard, i per tant en aquest període 1460-1463, Don Ferrando era 'Rei expectant'.

[3] Una tercera possibilitat gira a l'entorn del conestable Pere de Portugal nomenat 'rei dels catalans' des de 1464, durant l'enfrontament bèl·lic entre la Generalitat de Catalunya i Joan II. A més, consta documentalment que, de finals de 1464 fins a la primavera de 1465, Don Ferrando es trobava en el cercle del seu cosí el conestable Pere, 'rei dels catalans'".

Segons Josep Pujol a la introducció de la seva edició, "[...] la redacció s'estengué entre el gener de 1460 i els primers mesos de 1464, que és quan fa sentit la dedicatòria: l'infant Ferran de Portugal arribà a Barcelona aquest any seguint la cort del seu cosí Pere, conestable de Portugal, rei d'Aragó entre el 1646 i el 1466, quan Martorell servia encara el Consell del Principat els primers anys de la guerra civil catalana. [...] La dedicatòria a l'infant Ferran de Portugal i el pròleg presenten la novel·la com una obra històrica traduïda al català. El Tirant hi és anomenat "llibre" o "tractat", "història e actes" o "històries", i s'hi fingeix que és la traducció "de llengua anglesa en portuguesa", i "del portuguès en llengua vulgar valenciana", d'un llibre preexistent que conté les gestes de Tirant, equivalents als "fets dels antics, virtuosos e en fama molt gloriosos cavallers" dels quals els poetes i els historiadors han perpetuat el record".

2.3 El Quixot, un clàssic català?

Potser al Curial e Güelfa li hauria pogut succeir el mateix que a d'altres casos problemàtics pel que fa als manuscrits catalans i a les edicions prínceps catalanes, com el que, en relació amb el Quixot, planteja, amb raó, Jordi Bilbeny a l'article "L'edició barcelonina desapareguda d'«El Quixot»" (https://www.inh.cat/articles/L'edicio-barcelonina-desapareguda-d'-El-Quixot- reproduït amb altres comentaris a https://www.histo.cat/sabies/La-1-edicio-del-Quixot-Barcelona-pre-1604-), en el qual en diu això:

"A la segona part d'El Quixot (1615), En Servent escriu: "En el dia d'avui hi ha impresos més de dotze mil llibres de la tal història: si no, que ho digui Portugal, Barcelona i València, on s'han imprès" (El Quixot, Crítica, edició de F. Rico, 2a part, cap. III, p. 647). És evident que parla del primer volum de l'obra, editat a Lisboa (1605), València (1605) i Barcelona (en data desconeguda). A l'actualitat es coneixen les impressions de Lisboa, València i la prefabricada de Madrid, de 1605, però la de Barcelona és l'única edició impresa dins dels regnes peninsulars d'Espanya que ha desaparegut.

Els entesos creuen que En Servent es va equivocar en parlar de Barcelona. Tanmateix, ¿com podia equivocar-se un autor tan meticulós com En Servent, en recordar les seves llavors tres primeres edicions, quan al llarg dels seus escrits connota que té a mà una gran documentació i una memòria prodigiosa? Jo sóc del parer que l'edició de Barcelona va existir. I que es va estampar abans del 1604 o, com a molt tard, al 1603. En aquest sentit, En González Porto-Bompiani ens diu, al seu Diccionario Literario, que "l'edició més antiga de les conegudes fou impresa a Madrid i pel mateix Juan de la Cuesta al 1605. Se suposa, no obstant això, una edició anterior, de 1604".

Efectivament: hi va haver una edició anterior, perquè hi ha tres referències al Quixot al llarg d'aquest any de 1604. La primera, a la novel·la de La pícara Justina, que té el privilegi d'impressió datat al 23 d'agost de 1604. La segona, en una carta d'En Lope de Vega, signada a Toledo el 4 d'agost de 1604, on manifesta: "De poetas, no digo: buen siglo es este.

Muchos en cierne para el año que viene; pero ninguno hay tan malo como Cervantes, ni tan necio que alabe el Quijote". I finalment, la tercera referència es troba al llibre d'un Juan Pérez, intitulat Contradicción de los catorze artículos de la fe cristiana, de 1627, on explica que, al 1604, era en una llibreria i va sentir un estudiant que contestava a un altre client, en referència als llibres de cavalleries: "Ya nos remanesce otro don Quijote". Per aquesta raó, En Porto-Bompiani conclou: "Tot això fa presumir que al 1604 ja es coneixia la primera part del Quixot, que es va poder publicar per primera vegada aquell any en una edició que no ha deixat rastre".

Ara bé: per tal com l'única edició coneguda que no ha deixat rastre és la de Barcelona, donat que es conserven les de València i Lisboa i la pseudoedició de Madrid, cal deduir que totes aquestes citacions feien referència forçosa a l'edició de Barcelona. Llavors, si aquesta impressió deia el mateix que les altres, per què va desaparèixer? Com que no fa sentit una resposta en aquesta direcció, crec que cal fer la pregunta d'una altra manera: No serà que potser deia el mateix, però en una llengua diferent? Jo crec que va ser això. Que l'edició de Barcelona de 1604 o d'abans es va fer recollir per la censura oficial, com tantes i tantes altres obres del segle XVI, perquè era en català".

Val a dir que, en aquest cas del Quixot, del manuscrit original, no en sabem res de res. Per això el filòleg hispanista Francisco Rico, en una entrevista de l'any 2017, amb motiu del desè aniversari de l'edició canònica que l'any 2007 en va fer, exclamava "Déu no vulgui que aparegui el manuscrit del Quixot!" (https://www.inh.cat/articles/-Deu-no-vulgui-que-aparegui-el-manuscrit-del-Quixot-!-).

L'autoria catalana del Quixot és cada vegada més a prop de ser reconeguda gràcies a les recerques d'aquests dos estudiosos de l'Institut Nova Història: fou Miquel Sirvent, segons Jordi Bilbeny (https://www.youtube.com/watch?v=UP9ueITeTvw), o Rafael Cervera, segons Pere Coll (https://llibresindex.blogspot.com/2019/06/les-identitats-catalanes-de-cervantes.html), el veritable Miguel de Cervantes?

Bilbeny és coautor, amb David Grau, del documental pioner Enigma Cervantes, de l'any 2006, en què quinze escriptors, historiadors i erudits obren interrogants i eixamplen els dubtes sobre l'insigne autor del Quixot: "¿Podria aquest artista inabastable ser realment fill d'una família de classe mitjana baixa? Si era tan mal vist pels grans escriptors castellans del Segle d'Or, ¿no seria perquè tenia una visió política oposada a la Castella imperial? ¿I com és que, cent anys després de la seva mort, quan es volia fer una recerca de la seva vida per confegir-ne la biografia, ningú sabia d'on era ni qui era realment?".

Al pròleg del llibre El Quixote va esborrar el Quixot, de l'estudiós Lluís Maria Mandado (Llibres de l'Índex, 2012), Bilbeny en diu això (https://www.inh.cat/articles/De-Cervantes-a-Servent-i-de-Servent-submis-i-badoc-a-senyor-del-pensament--ID523): "L'apologia que En Cervantes feia d'En Rocaguinarda només podia venir d'un català que compartís el mateix menyspreu per l'estructura de la monarquia i la seva creixent castellanització. Qui, a l'actualitat, defensaria la lluita armada per la independència de Catalunya, en una novel·la pública de transcendència universal, si no un independentista? Si això ens sembla incontestable avui dia, més incontestable era a començament del segle XVII, on les institucions catalanes estaven en topada oberta i constant amb la Corona i la feina bruta la duien a terme els bandolers. Les lloances il·limitades a En Rocaguinarda només les podia escriure un català que compartís la mateixa ideologia". L'autoria catalana és, doncs, ben certa, però esperem poder contrastar amb tots els ets i uts, un cop ben desenvolupades totes dues, quina de les dues hipòtesis és més convincent.

Coll ja hi ha pogut treballar de valent i, a més de la referència anterior, ja ha fet les aportacions següents: En Quixot de les Garrigues a les Muntanyes de Prades de Miguel de Cervantes. Part I. Rafael Cervera Graell. Edició i anotacions: Pere Coll (Editorial Metamorfosis, 2023); En Quixot de les Garrigues a l'Ebre i a Barcelona de Miguel de Cervantes. Part II. Rafael de Cervera Graell. Edició i anotacions: Pere Coll (Editorial Metamorfosis, 2023); Miguel de Cervantes [Rafael Cervera Graell], Novelas ejemplares desxifrades. Edició a cura de Pere Coll (Llibres e l'Índex, 2025).

3. Molts silencis acumulats, la meva hipòtesi i molta necessitat de recerca i de col·laboració.

Molts silencis al voltant de Curial e Güelfa. I encara bastants interrogants en relació amb Tirant lo Blanc, sobre les raons de l'ostracisme de Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa o sobre l'autoria catalana del Quixot.

Per tot això, la meva hipòtesi és:

01 Atès que és un manuscrit/còpia únic en llengua catalana; 02 De mitjan segle XV (just abans de la Inquisició); 03 Que relata en clau (amorosa) gestes històriques catalanes del monarca català més poderós, Alfons el Magnànim; 04 D'autor anònim; 05 Sense títol; 06 Sense informació de la procedència a la BNE; 07 Sense endreça ni rúbrica; 08 Inèdit (del segle XV al segle XIX); 09 Atès el marcat caràcter humanista (erasmista); 10 Atesa la semblança amb altres casos

d'originals catalans afectats probablement per la persecució inquisitorial (Tirant, Col·loquis, Quixot...):

Fou Curial e Güelfa possible víctima de censura d'Estat mitjançant la Inquisició?

Silencis i interrogants pendents de ser resolts mitjançant futures recerques dels estudiosos de l'Institut Nova Història. I també, tal vegada, de l'Acadèmia. Hauríem de dialogar més, em deia un acadèmic. I col·laborar més, hi afegeixo jo. Per anar més enllà, més a prop de la veritat del passat (que existeix malgrat tots els relativismes). Sense censures i amb rigor.

Tanmateix, una darrera aportació del Dr. Andreu Marfull, "Una denúncia a l'estament historiogràfic espanyol, i als poders que el legitimen. La confiscació a la noblesa catalana, al segle XVIII, i la creació de la Biblioteca Nacional de España, el 1712" (https://andreumarfull.com/2024/02/10/una-denuncia-a-lestament-historiografic-espanyol-i-als-poders-que-el-legitimen/), apunta una altra línia de recerca: "Resulta, doncs, que la Biblioteca Nacional de España es crea en motiu de la confiscació de la noblesa vençuda, bàsicament catalana, valenciana i mallorquina. Però, si ens fixem en els detalls, no se li diu "confiscació", se li diu "fomentar el estudio en sus súbditos y reunir las bibliotecas de los nobles emigrados que luchaban en la guerra en apoyo de Carlos de Austria". Vaja, que l'espoli és pel foment de la cultura (ironia). Ampliant la cerca, al Wikipedia castellà s'és una mica més eloqüent, i s'hi diu: "Los primeros ejemplares que se incorporaron a la colección fueron confiscados a los austracistas, que perdieron la Guerra de Sucesión, como el arzobispo de Valencia Antoni Folch de Cardona, ? el marqués de Mondéjar y el duque de Uceda". Però no entra ens els detalls. També s'hi ressalta que Felip de Borbó hi porta la seva col·lecció de França i com, amb el temps, altres nobles hi porten els seus fons".

Segons el mateix Marfull, l'Arxiu Reial de Barcelona és intervingut per la santa inquisició al segle XVI. L'Arxiu Reial de Barcelona es tanca oficialment el 1726, després del Tractat de Viena de 1725, quan es decideix el futur d'"El cas dels catalans" (Andreu Marfull, Els catalans apel·len a les Nacions Unides. D'Utrecht a San Francisco, passant per Nova York (1713-1945-2017) Barcelona: Llibres de l'Índex, 2012, pàgines 150-160), formulat a Cambrai el 1720-1724. És important tenir-ho en compte. El 1714 s'envià l'arxiu a les golfes del Palau Reial Major. El 1726 es tanca i el 1728 se li canvia el nom: Archivo de la Corona de Aragón. El primer arxiver borbònic amb consideració de director és el reusenc Pròsper Bofarull Mascaró, del 1814 fins al 1849. Els Bofarull són arxivers fins al 1911: avi, fill i net. Fins al 1836 es pot dir que l'Arxiu està tancat. Oficialment, s'ordena. Aqueix any es fa pública l'obra de l'arxiver Bofarull Los Condes de Barcelona Vindicados, y Cronología y Genealogía de los Reyes de España Considerados Como Soberanos Independientes de Su Marca (Barcelona: Imprenta de Juan Oliveres y Monmany, 1836. 2 volums). Durant tot aquest temps, és un magatzem. No és fins que s'aboleix definitivament la Inquisició l'any 1834 que se'n fa un ús propagandístic, del seu contingut, i es torna a fer servir com a arxiu, amb l'espoli de la Desamortització de Mendizábal de 1835. Aleshores, l'Estat espanyol controla totes els arxius oficials i els religiosos.

Finalment, doncs, tornem-hi: 1 Per què no s'esmenta l'origen del manuscrit de Curial e Güelfa servat a la BNE i roman tants segles inèdit? 2 Per què tants manuscrits catalans són a la BNE? Les preguntes resten plantejades; la recerca és oberta.

Biel Ferrer i Puig

Filòleg i professor de Llengua Catalana i Literatura als instituts públics catalans de l'Ebre i del Camp (1993-2024) Blanca d'Anjou del Perelló, Joan Guinjoan de Riudoms, Bonavista de Tarragona, Berenguer d'Entença de L'Hospitalet de l'Infant, Josep Tapiró de Reus i Gabriel Ferrater de Reus.

Reus (Baix Camp, IV Vegueria, Principat de Catalunya, Països Catalans), 3 de gener de 2026.